

FOR ANY LEGAL AID CONTACT:

THE FRONT OFFICE DISTRICT LEGAL SERVICES
AUTHORITY, KOHIMA, DIMAPUR, WOKHA, PHEK,
ZUNHEBOTO, MOKOKCHUNG, TUENSANG,
LONGLENG, KIPHIRE, MON AND PEREN OR ANY
LEGAL SERVICES CLINIC

YOUR RIGHTS MATTER

A BOOKLET ON

**NSLSA - Amütakishi
Shini Keu Ghola
(Sumi)**

Translated by: Inolito K Sumi

Published by:

Nagaland State Legal Service Authority
DC Office Compound,
Nagaland Pensioners Association Office Building, Top Floor
Nagaland : Kohima - 797001
Helpline: +9118003453883. Office- 0370-2290153
Email: nslsa.nagaland@yahoo.in
NSLSA HELPLINE-15100

Hon'ble Mr. Justice Ashutosh Kumar

Chief Justice, Gauhati High Court

_____ & _____

Patron-in-Chief NSLSA

Hon'ble Mr. Justice Kalyan Rai Surana

Judge, Gauhati High Court

_____ & _____

Executive Chairman, NSLSA

Hon'ble Mr. Justice Soumitra Saikia

Judge, Gauhati High Court

_____ & _____

Chairman, HCLSC

Kohima Bench

Mr. Neiko Akami, NJS

Member Secretary

Nagaland State Legal Services Authority

2026

NATIONAL LEGAL SERVICES AUTHORITY (NALSA) AMÜTAKISHI SHINI KEU GHOLA

Aqo-aho eno akhotoshi aphu ayina lo aküpüna jeli: Ayeghi, aki, akibo, akisüghü eno niw ikighila kümtsü lo amütakishi (mediation) alakishi no xathaluni keu alashe khaqhitsu cheni eno hiye kümsano. Aküpüna hipaqo ye aqo-aho lo ampemi eno kuphuvimiyo no xathatsü cheni. Amütakishi hipau ye aqo-aho dolono huthuni keu eno hiye alhoayeza nguno khalau no mülàni keu ikemu alhoayeza vecheve ghi mülàni keu kumoe. Hiye tuqhou laumi shimo eno kuphukütsü lono hulaumi-hilaumi kini dolo vetha kilelu peni keu kükümüsu tsücheni ikemu xakütha tsa pichemoe. Amütakishi loye laumi dolo no xakütha laghi phupheluve cheni.

Amütakishi eno laumi shi akemi kühano akibo dolo momu aqo-aho lo xüakemi lau külakishi, akikithi eno akükümsü aloino keu süghitsu nani. Hipau lono aqhalo hipau pükhubelu, pukupiqilu eno aqo-aho no akhoto shilu nani.

Aqo-aho lo amütakishi hipaulo ye kümtsü ghenguno eno akhotoshi timi qhemi shimla no qhasu ghüsüpe akemi ghenguno ke.

Aghola hipau ye akivi kühü sükusho eno aküküpüna tuchile püzü külakishi süghiveni keu kimiji ke. Mütakishimi hipaqo ye aqo-aho lo akimichimi eno panongu mikucho eno xakütha kivi ghenguno timi no panongu ikhiluche kemi qo ke. Kühano aküpüna xatha keu likhi kumo püzü, akivi kühü chukumukho, pükhükibe putukithe eno külakishi apushuluni keu kühüghü lono aqo-aho shikumto eno aloino xülü peni keu ghenguno ke.

Hi amütakishi loji no mutotoi shive aye, laumi shi no aküküpuna pe atsa kükügha ki lo pewu akeu lakhalu eno athiu ye aküküpuna küha keu phuaghüna ipi ithive nani.

Aküküpuna vethaluni keu:

Aküküpuna ye timi kuxü lo achekeu ikemu hipau no alhokuthu aghükishi eno hepho hexü keu süghi moayesa keu kumoe.

Atüghishi aküküpuna jeli ithi eno kiu ghenguno küpuna ani keno ithi keu lono, khileno aküküpuna ipeghi ani keno ithive nani. Amütakishimi no aküküpuna xakütha jeli ithi püzü, hi amütakishi ye aqhokigheu, eno kumulhomi chipiu phuphetsüni ke ghenguno ani ke ipi vethauve aye, khiu khiumu hipau lo ilolu nani.

Ashehashi hi aküküpuna wove eno ighive akeu ithive aye, hi amütakishimi ye aküküpuna alau shive akeu eno kiu kishi ado achipi lono aküküpuna lo chhosü keu no kütsakungoveni akeu lono küptsa pekithi, shipivi eno kutubo küqhalu nikeu lo saighiluni keu kimiji ke.

Aküküpuna eno Amütakishi:

Aqo-aho lo amütakishi no atsala kipe küküpuna ithitsü keu lono xüküami kuxü ghola shikithetsü cheni.

Hipau no alaghi kichetsü keu lono aküküpuna jeli kutomo mülaleyi xathalu eno kümtsü no xakütha kivi ithulu eno kütshükime kuxü xülu nani.

Tipau dolo ithi moayesa keu ye hi amütakishimi ye aküküpuna khipaqo no akimiji lo iloghimo keno chhosümo keu pavi. Aküküpuna zaghüshi pimive keu, aqo-aho xakütha vehu eno aküküpuna khipau lo pulomo kemi ani keno tipau lo amütakishi shikepu kumo.

Aküküpuna pesü xakütha achipiu lo kimishipuku keu lono, amütakishimi ye aküküpuna vehu lo mütsümisheyi khochile tsülu keu likhi kumo ikemu aküküpuna xakütha laghi phutsü akeu alau shikumtolu nani. Aghola hipau pape keu lono amütakishi hipau ye aküküpuna xathalu keu likhi kumo ikemu

achipiu, mütsümishei eno laumi dolo gihukileghi akiye shipe qhitsüni keu no akhoto ke.

agikuju küküha eno kiviküsa ithi keu lono laumi kini kujo süshokulu eno ameküapu shirtsü ani ipi vethalu peni keu ke.

Ashi aye, ayekulu, kipiti-toti, apunu mipe qhemi lono shikulupu ithi eno mütha keu lono agikuju momu laumi shi saphu kile keu shimo keu ithi kütüta shilu keu vechewo pülükibe, alhoaye, gihutsü shiqhepuku eno amüta lo lakükha ghutu hexalu nani. India ghakhu toi keulo hi amütakishimi aküküpüna xatha tsüni keuno akhoto kumoe ikemu xüküqha, gihukulupu eno külakishi qo-aho shiqheputhuni keu ke.

Alhoaye, ayehza eno jupuku kulupu

Alhoaye eno ayehza ye amütakishi lo kümsta atsükucho shini keu ke. Amütakishimi ye kughono amütalo iloghi moayesa eno kughono alhoaye eno ayehza lo jupuku moayesa eno hi ayehza kikithi vehu ithi, tipau gholono alhoaye vehu pe sükhikulupu, akupulo eno tsaqüi yekithi pe qhi moayesa keu vehu ithi lo.

Akhuaye hipaqo pape keu vechewo amütakishimi ye aküküpüna xathalu keu likhi kumo püzü; achipiu shi xathalu keu lo pülükibe achenani eno tino aqo-aho muto kithe eno ayehza papeni keu shikumuto lunani. Amütakishimi ye külakishi shiqheputhu chekemi likhi kumoe ikemu aqo-aho lo achipiu eno alhoaye süshope ngokichemi ke.

Xakütha kupulo kije eno pekükütsü

Amütakishimi kümle akhotou ye hi xakütha kiyé shipe qhiveni keu ke. Hiye mütsümisheyi, kupükulai laumi shimo eno amikucho lono pulolu keu kiqu lono. Akivishi akiyé shive keu no ighini keu lo aküküpüna tuchilelu eno hi xakütha no pükükulu xakütha shiluvea ke ipi amulo mutolu nani.

Akupulo kiyé lo atsa yekikithi ye hulau-hilau mi no piqhiju eno pulolu keu kiqu lono yekithi pe qhi moayesa. Amütakishimi no ithi moayesa keu ye, pano kümle ye yenikeu likhi kumoe ikemu

külakishi achipiu xakütha eno aphu ayina lo kühakulu kükü süghilu nani.

Amütakishi shini keu ghola:

- **Atüghiu (khakiqhi, kilekithi):** kutokughoi, kümstsü ikhilu, aboqha eno laumi kini kujo atsa pipelo.
- **Akiniu (aqo kukuho eno lüthü kukuho):** Aküküpüna kiu keno ikhikiphe shi kúpütsalo eno moayesakepu lo lüthü shi kúpütsalo.
- **Aküthüu:** Xathalu kepu akeu phujulo, peitha julo eno alaumi kini dolo akükümsü lakhi lo saighi kepu shilo.
- **Abidiu:** Kiu xathalu keno yekithilo, jemichi shilo eno akiviu küdaü no ashekuho shilo.

Hi shi moayesa kepu akeu lo anepa lukepu tsüni (Seven) ani eno hino amütakishimi eno laumi dolo sükhisüghi gihukulupu eno athi pithikulupu shilu nani.

Akhu- do	Akim- iji	Tolu kepu	Amütakishimi Kümlapu Akhoto
Akhudo 1: Kilekithi	Pükhükulu shiqhelo/akükü-msü künacho akeu kümüghülo eno iqünhei keu, laumi küha keu tüqhüdo phuphelo	Laumi no kiu vehu keno ithi, panongu gihu akeu ithi eno hipaulo amikuchho lono mülaküqhalu keu.	- Kunuvüqai keu eno laumi küküha kukuho shilo - Aloviqhi sasülo eno amütakishimi ye laumi kumoe ipikeu ithipelo - Kiu ghola no küpütsani eno tuqhou shive keno pilo - Kümütsü küqhano ayehza mülälo: agigihu, vekükha küküha tsaqüi inju eno ikhikiphe shikelo. Laumi kini kujo pütüta chipiu pipelo eno amütalo vekükha shikelo. kiu mu küsümono pipelo.

- Laumi shimo keu inikuju kutolo, nguku keu shikelo eno atsapi mütakiphiu lo qhilo.
- Laumi dolo atsa aghakiqi shi pipelo panongu pelo xülhe, akükümsü eno alokümsü akeu lheqhi pelo.
- Akiqi akeu lo thonheyi phuidelo; avehupu shi akeu, avehu akeu, eno piphemo namu alokümsü akeqo.
- Laumi shi akemi pelo khokichile tsümiphi lono tsaqüi kumsüju kepu do tsülo.
- Akükümsü ikhilulo ikemu pulo akeu, pulomo keu piye kevalo.
- Atsa kümüka piqhive keu pebidesüwo gihukile keulo süvelo-laumi dolo kiu avehupu shi ani keno pipelo eno ngukukile keu shipe kelo.

Aqo-aho lo amütakishimi kümlapusaje

Amütakishi vehu lo hi amütakishimi no amulo ke. Panongu ye atsaküküghami momu xaküthami kumoe ikemu laumi shimo no laumi dolo küptsakulupu a-a kutotsü chekeu ke. Panongu ye laumi shimo, kutuukulu, agigihu, tuqhou tsa qhilu keu lono timino panongu shou pükhübeluni keu timi ke. Chhosükulupu kokütha ithi keu, akhuaye papeni keu eno kichekütsümi kiqu lono mülä keu lono, akisüghü, alusüghü lo pülükibe shikumtotsü cheni. Hipaqo akivi shi shiluve aye, aqo-aho lo amütakishi ye akisüghü- alüsüghü lo aküküpüna xatha tsü keu likhi kumo püzü anguagha; akikithi eno pepushulu kepu külakishi shiqhelu cheni.

Amütakishi lo mhesho mheghi lo tsaputsaghi eno agikuju vehu.

Mhesho mheghi lo tsaputsaghi ipi akeu ye akhuaye eno alhoaye kümütsü ithi keu tsa piamoe. Ikemu hi tsaputsaghi tsa lo gihukile,

Amütakishi lo kiheshethi keu:

Kiheshethi keu no amütakishi laghi shiftsü chekeu ke. Kiheshethi keu süqe kutomo peitha eno tino aküküptsa ghenguno a-a kophetsü cheni.

Asüqe/ahila hipaço:

1. Atsapiu no pi akelo vekhamo eno pinishi akeu piqhive pelo.
2. Atsa pi akeu lau likhi akükümsü tsülo. Eno hulau hilau kugho kevalo.
3. Vethalu akeu piyelo:-Akütsü küngü, anhethi no atsapiu ju eno shikumtokepu tsathi; ino vethalu ani, momu kiu pi ani keno pipelo.
4. Ini ake dolo, kiu khochileni keno kutokevalo. Akipiu tsà lo kümsükuthoju eno palolo kiu ani keno ithilo. Hiye vethalu moayesa keu vehu thono khochileni keu vehu kumoe.
5. Atsapi kümstsü apasü shi kithilo. Atsanhethi qo piide eno mütsümisheyi luvelo.
6. Akhoto tsathi laumi shimo keu kiqu lono kithilo: kiu pike no laumi shimo püzü phisü mono yekithilo.
7. Vethakulu chhejulo: nono pi keu niye achipi lono vethalu ani kema?
8. Atsapi kumo keu chhejulo; aphi küghütha, aghügha eno iquighai keu.
9. Süniyi keu phimipi küghütha peitha lo- Au hepütape ngomo keu, ahümtsha küa sütsa eno thebeyi keu nhethi lono kujukilelo.
10. Ikhikipheshi inijulo- iye/moe ipi keu khokichile kumono chixechilei khochilepeni keu shikumtolo.

Akhudo 2: Aloji eno lomo küküptsa	Athotsa pitsü/ kiu qhemi lo ani keno ithipe alá shikulupu.	Küptsa küsaje kepu tsashe, laumi lakhi no lakhi vethalu avehupu shi akeu ithi eno pulomono akeu kiu ghenguno eno khipau leqhi lono ithi eno khipau leqhi lono pulokile ani keno ithini keu. Akükümsü ghaqüiqü tsüni keu.	• Tsaqüi iniju • Athotsà pekütsü eno xakütha tsümoni keu tsaço iniju • Aküküpüna akuhu aghü vethalu. • Laumi kini kujo kükümsü vethalu eno lakhi no lakhi tsa inipelo. • Kiu lo puthugho ani keno tipau pe alá shilu peni keu. • Laumi shimo no kütsala akeu jeli yekithilo. • Tsala aqo lono muhcho keu shive aye lüthü lono sasü_ küpütsalo.
-----------------------------------	--	--	--

Akhudo 3: Kuptsaju eno alashe jeli	Aküpüna akeu lono xatha kulupu akeu laghi lo wulo: Akükümsü kivi peitha eno shikulupu lo saighilo	Laumi kühano kuchou, agikuju kuküha eno alá shikulupu laghi xakütha iqipheni keu	• Kümstö kuqhaju pelo: Chhejumo eno akükümsütsükeu kümstuyekütsülo • Iqiphekulu thime peithalo ampemi shi akeu makho kiliju pelo • Akimiji kiqu lono alashe mülaló, kütshükime keu, ikighi laghi <u>Kuchou mileju keu</u> • Akimiji tolu moayesa keu ghola peithalo (Ayehza, akhuaye, laumi küküha eno kiu achipi keno tipau lo mijipukuni keu. • Akiviu shinike ghenguno achipiu hami pheve moayesa keu shikumtolo. • Laumi dolono salukile eno achipiu lo ighilu moayesa keu. • Agikuju shimoni keu lo kümsülo. Khuno laumi mu pavimo eno ahiphi shini keu eno xakütha tipau pimhe kulupu shilo.
---	--	---	---

Akhudo 4: Akupulo eno ashekuho	Laumi dolo akupulo hipau pestü shi moayesa keu lo sulo. Mütsümishei eno anguagha shi ashe hoveló		• Pulokuqhalu keu mütsümisheyi khuu, kiu, kughono, hekimiye wovekepu, ado püghükütha yepe qhilo. • Hi kunguu yekithiluve keu michithayi, mighikulupu, tokulupu, kimishikulu eno ado kihikütha dolono shiluve kepu püghülo. • Chhekuju, xükuju, aküpüna alau shive, hipaqo vehu süküqhalo • Aküpüna tüxa lakhi xathalu aye, ighini keu lo kiu shikepu keno püghüchhope qhilo. • Kiu xatha keno phisülo, pulo akeu mütsümishe luvelo. Shikithe kepu aghi aye shikithe tsülo ipi khulo. • Laumi kinikujo lau jemichi shive keu kakupa tsülo. • Agigihu shi laumi shikimithi, alokümsü shitsü keu ithitsü; akivila shikumuto eno akiviu kiu shikepu keno pilo.
---------------------------------------	---	--	--